

ئىكەتيا ئايىنان د هزرا مه لايى جزيريدا

م.ه. وحيد نعمت رمضان

پشكا زمانى كوردى - فاكولتيا زانستين مروفايه تى، زانكوي زاخو
waheed.ramadhan@uoze.edu.krd

كورتيا فه كولينى:

په يدا بونا شيعرا عيرفانى د جيهانا ئىسلاميدا، ئىك ز روتين بهيزين
ئە دە بياتيه و گە لە ك بابە تين گرنگ ب خوه فه گرتن، ژ وان ژى بابە تى (ئىكە تيا
ئايىنان). ئە ف بابە ت دويفچوون و ليكولينى ل سەر په سە ندى كرنا هزرا چە ندى
ئايىنان ل دە ف ئىك كە سى دكە ت، ژ سە ركيشى ئە فى تيورى (ابن عربى
۱۱۶۵-۱۲۴۰ ز) يە، (ئىكە تيا ئايىنان د هزرا جزيريدا) ئىك ز بابە تين بالكيشە د
ناف ديوانا شاعيريدا، ئە فى بابە تى جە ه كى نە كيم ز ديوانا وى ب خوه فه گرتيه،
ب نە رينه كا عيرفانى ل سە دى دە هى مشە ختى گە لە ك بهيز هاتيه هە بوونى.
دياره جزيرى مفا ز هەر ئىك ز تيگە هين ئايىنين (مە سىحى، ئيزدى،
يە هودى... هتد) وەر گرتيه، هە روه سا ژ بلى ئايىنين ئە سمانى، جزيرى ئاماژە ب
ئايىنين نە ئە سمانى ژى، مينا بۆ تپە ريسىي كريبە.

فە كولين ل سەر شيوازى ريبازا وە سفى - شروقه كارى هاتيه ئە نجامدان،
ب ئە نجامدانا شروقه كرنا ژ بۆ بە يتين شيعرى ژ ديوانا جزيرى هاتيه كرن و پاشان
ژى ئە نجامين فه كولينى هاتينه ديار كرن.

په يفتين سەرە كى: سؤ فيگە رى، سؤ فيگە رى و ئە دە بيات، ئىكە تيا ئايىنان،
جزيرى، په يفت و زاراقين ئايىنان.

۱-پېشەكى:

سۆفىگەرى ئەو جىھانا بەرز و بەھىزە شىايە ھندەك گورىنىن مەزن د ناڧ دىرۆكا وەلاتاندا بىكەت و ھەر جەھەكى ئەڧ بواری مروفایەتى لى پەيدابووى رەنگفەدانىن بەھىز ل سەر وى جفاكى پەيداكرىنە، د ناڧ جىھانا ئەدەبىياتىدا شىايە ھندەك تىكستىن ئەدەبى ب داھىنىت ھەتا فى سەردەمى مروفى ب مەندەھوشى بەھىلىت، زارافى سۆفىگەرى ئىك ژ وان زارافى پىرى كىشە و ئارىشەيان ب دويف خوەدا د ھەلئىخىت و زارافەكى چرە و گەلەك د ناڧىكرا چوویە، ئەم نەشپىن ب تاممى بدەینە ديارەكرن و بزائىن كا بنىاتى فى پەيشى ژ چ ھاتىيە و ل كىفە سەر ھلدایە، چونكى دبت ل ھەر جەھەكى مەبەستەكا دياركرى ھەبىت، ئانكو ھەر تىشتەكى ئەم دەستىشان ژى دكەين فەبر نىنە.

سۆفىگەرى ((سۆفىزم (sufisme) يان گىانگەرايى (الروحانية) mysticism) فرەلایەنە)) (وہسمان، ۲۰۱۳، ۱۰۴) ئەڧ زارافە تىشتەكى فەبر نىنە، ب تى بۆ بابەتەكى دەستىشانكرى بەھىتە بكارئىنان و ئەڧ زارافە د ناڧا ئاينى ئىسلامىدا ژى ب ھەمان رامان ((ئەو وشەيە بۆ بابەتى گىانىەكان بەكارديت لەئىسلامدا بۆ زانينى بابەتى گىانەكى)) (ھمان، ۱۰۵) يە ئانكو گرنگىدان ب جىھانا گىانى ژ سىمايى فى زارافىيە و ھىزە بۆ وى، باشتىرین رامان بۆ سۆفى، ياکو پترىا فەكۆلەران پەسەندەكەن، ئەو ژى دىبىژن: ژ پەيڧا عەرەبى يا (صوف) ئانكو ھرى ھاتىيە وەرگرتن، ژ بەرکو كەسىن زاھدل چەرخى ئىكى يى ئىسلامى جلكىن ھرىي دكرن بەرخو، پاشان ئەڧ پەيڧە ل گەل پەيڧا (عارف) وەكى ھەڧواتاين ئىك لىھاتىنە، ھەر كەسى عارف ب سۆفى ژى گازىكرىيە (دەخدا، ۱۳۷۷، ۱۵۰۹۲) وەكو دەھىتە گوتن (مروف ژ دوو جىھانان پىك دەھىت: روو و لەش، پىكا سۆفىگەرىي بەرەڧ لایەنى رووحيە ب پىكا راھىنان و بزافان و شكەستە بۆ ئالىي لەشى و سەرخستنا ئالىي گىانى)

(وهسمان، ۲۰۱۳، ۱۰۶) یه، د دیتنا سۆفیکه رییدا پرووح سه نته ره، د دیتنا سۆفیزمیدا تیکوشین و بزاقا مروّف بوّ پارزیکرنا ئالیی پرووحی و گه هشت ب خوه شی و له زه تا پرووحییه و له شی هیچ به هایه کی خوه تیدا نینه.

ئه گهر ئەم لی نیرینه کا دیرۆکی به ری خوه بدهینه بکارهینانا فی زاراقی، ئیکه م کهس ئەف زاراقه بکارهینایی و ئیکه م کهس بنیاتی وی داناییت، دی بوّ مه خویا بیت ((ئیکه م کهس ژ زانایین عه ره ب ئەف زاراقه د ناف به ره مه مین خوه دا بکارهینایی، ئەو ژی (جاحزه) و ئیکه م کهس هاتییه نافکرن ب سۆفی (ئه بو هاشم ئەلسوفی) یه)) (عیسی، ۲۰۰۵، ۳۰). هینانا فی به لگه یی ب پامانا وی چه ندی نینه سۆفیکه ری د ناف ملله تین دیدا نه بوویه، به لکو ره و پيشالین ئەفی زانستی بوّ سه رده مین که فترت هه دگه رت و ژ سه ره کانیا یونانا که فترت ئاف هه خواریه، فه یله سۆفین یونان جو ره سۆفیکه ری هه بوویه، ب گشتی داخازا دویره که فتنی ژ تاما ماددیاتان و پهیره و کرانا وه رزشا دهروونی کریه، ژ وان فه یله سۆفین ده ره قا فی بابه تیدا خه بهر دایی، فیساغورس، ئەفلاتون و ئەرستو و... هتد (شوان، ۲۰۰۵، ۴۲-۴۳).

هه ردیسان ده رباری وی پرسیاری کا د ناف ئاینی ئیسلامیدا کی ب ئیکه م سۆفی دهیته نیاسین؟ ئەوژی ((جبری کوری حیان زۆربه ی سه رچاوه کان به یه که م سۆفی ناودیر ده کهن له عیراقدا له زانستی کیمیا و هزرو بیردا قوولبۆوه)) (هه لمه ت، ۲۰۱۳، ۴۱) ل دویش فی به لگه ی بوّ مه دیاردییت که سین سۆفی نه ب تنی د ناف زانستی ئاینیدا شاره زابوونه، به لکو زانستین دونیایی ژی ل ده ف وان هه بوویه، دیاره کاریگه ریا سۆفیکه ری ل سه ر ره وشا ژیانای ب گشتی کریه. ده ستنیشانکرنا سۆفیکه ری و پهیره و پروگرامی وی نیشانا به یزیا فی بواری نیشانی مه دده ت و ئەم دشین بیژین: (ئه بو تالب مه کی خودانی په رتووکا (قوت القلوب) ب ئیکه م کهس دهیته نیاسین به رنامه و

پەیرەو و پرۆگرام بۆ سۆفیگەریی دانایی) (هەلمەت، ۲۰۱۳، ۴۵)، بېگومان ھەر تىشتە كۆى خودان بەرنامەبیت، پتر بەلگەیی بەیژە ل سەر كویراتیا وی د ناڤ جفاكیدا و شیاپە شوین تېلین خوە ل سەر كۆمەلئ پەیدابكەت و بېت خودان دوپكەفتی.

سەبارەت پەیقا (سۆفی) كا ژ چ ژیدەر ھاتیە وەرگرتن، چەندین نەرىنن جودا بۆ ھەنە، ھندەك ژ ڤەكۆلەرەن دېژن: ئەو ژ (اهل الصفة) ھاتیە، ھندەكین دی وی پالدەن دیرۆكا ڤەلسەفا یونانی و دېژن: ژ سۆفیا ھاتیە وەرگرتن، لی ئەوا پتر جھئ تەكەزكرنئ و پشتبەستئ ل سەر ئەڤ نەرىنەپە یا كۆمەكا زۆرا ڤەكۆلەرەن د وی باوهریدا، بنەمایئ پەیقا سۆفی ژ ((پەیقا (الصوف) ھاتیە ئانكوب رامانا (ھری) دەیت، ب وی مەرەمئ جل و بەرگین ھەرە دیار یین ڤئ دەستەكئ - سۆفیان- جلکئ ھریئ یە، چونكى جلکئ ھریئ ژ سیمایئ پیغەمبەر و مروفئ ژیگرتیئ خودئ یە)) (جودە، ۲۰۱۸، ۶۵) ل بەركنا جلوبەرگین ھریئ نیشانا خوەشكاندنیە ل بەرامبەر خودایئ مەزن، چونكى ئەڤ چەندە ژ رەوشتین پیغەمبەراییە بېگومان كەسئ سۆفی ب وی رامانئ كو پتر خوە نیزیكى خودئ بكەت ھەز ژ وی تىشتى دكەت یین كەسین پیروز ھەز ژئ دكەن، داكو خودئ ژئ ھەز وان بكەت. سۆفیگەرى ل سەر ڤئ چەندئ دەیتە ئاڤاكرن. لەورا سۆفی ژئ دئ ھەز ڤئ جلکئ كەت و ل بەر خوە كەت، وەكو خۆشكاندەنەكا دەروونی بۆ خودئ، زانایئ كۆمەلناسئ ەرەب (ابن خلدون) ئەڤئ ھەزئ پەسەند دكەت كو (ئەو دەیتە ناڤكرن ب جلکئ وان، ژبەر جوداھیا وان ژ خەلكئ) (ابن خلدون، د.سن، ۵۷۷) ب ڤئ چەندئ سۆفیگەرى ژ نیرینا بەرى نووكە دەیتە دوپكرن و ژ زاراقئ ڤەلسەڤئ و نە ئىسلامى بوونئ دەردكەڤیت و دەیتە دچارچووڤەپەكئ ئاينیدا ئەڤ كەسە خوە پتر دئیشین، چونكى مەرەم ژئ ئاڤاكرنا جیھانا گیانیە.

بۆچۈنە كادى يا ھەى دەربارەى ل بەركرنا جلكى و دياردكەت سۆفى ژ
جلوبەرگى ھاتىە و دياردكەت بنەمايا فى پەيقى ژ جلكى (خەرقة) يى ئىزدىان
ھاتىە (جلكى خەرقة يى ئىزدىان، بۆ زانين ئەف ل بەركرنا جلكى ل دەف
بۆزىان ھاتىە، د بنەرەتدا ژ ئاشوورىان، جلکەك بوو دكرنە بەر گونەھبار و
تاوانباران) (حەسەن بەستامى، ۲۰۱۴، ۱۸) ب فى چەندى دياردبىت ئەف
كريارا ل بەركرنا جلكى نەخوەش بۆ مەرەما ئەزىەتدانا لەشى خوە وەكو
رپورەسمەك بۆ پتر نىزىكبوونا خودى ژ سەردەمىن كەفندا ھاتىە بكارھىنان،
ئەگەر ل دەستپىكى بۆ ھەمان مەرەم نەبىت ژى ل داويى ئەو جە گرتىە و بوويە
جلكەكى كەسین خودىناس و پتر د ناف رپيا ئاينىدا چووين، كەواتە ئەف
نەرىنا دوويى ژى ھەر وى ب جلكىفە گریددەت.

سۆفىگەرى ل دويف قان ھەمى تىگەھان دەھتە شروفا كرن و ل دويف
ھزرا مە يا پتر دبىتە جھى پشت گەرم كرنى و مروف دشىت بىژىت: ئەف نىرىنە
پتر نىزىكى راستىيە، ئەو ژى پەيقا (الصوفى) ژ پەيقا (صوف - ھرى - خورى)
ھاتىە، ئەفە دبىتە ئەو ھزرا بەھىز يا كو ئەم پشت بەستى ل سەر دكەين وەكو
تىگەھەكى باش د دەينە ديارەكرن، ژبەر قان بەلگىن ل خواري دياركرى :

۱- پىغەمبەر و مروفىت چاك و ژى گرتىن خودى گەلەك حەژ قان جورە
جلكان دكر، ھەرەسا سۆفىان ژى گەلەك حەز ژى دكر وەكو خوە نىزىكرنەك
ژ كەسین چاك.

۲- خودى ژبەرى سۆفىا، حەوارىيت عىسا پىغەمبەر (سلاف لى بن) ب
نافى جلكى وان ناف كرىبون، رەنگە ژبەر ھندى ژى سۆفى خوە ب فى نافی
ناف دكەن، ئەو ژى خوە ب قان پىناسە دكەن (جودە، ۲۰۱۸، ۶۵).

۳- ژ ئالىي زمانى فە ئەفە باشترە و فەبرىنا سۆفىان ژ جىھانا ماددى د بىتە
بەلگەيەكى دى يى ب ھىزىيا فى زارافى (شوان، ۲۰۰۱، ۲۳).

بابه تئ ئیکه تیا هه بوونئ (وحدة الوجود) ئیک ژ وان بابه تین گرنکه کو دبت سه ره کانیا بابه تئ عیرفانئ و د ناقدان ژی بابه تئ ئیکه تیا ئاینان، ئەف بابه ت بۆیه مژارا سه ره که بۆ گه له ک ژ هه لبه ست و هه لبه ستفانین کلاسیک و د ناف واندا ژی مه لایئ جزیری، (وحدت) د زمانیدا ب پامانا (ئیکه تئ یان کتئ یان نیفا جووتئ) دهیت (محمد الدوسکی، ۲۰۱۱، ۱۶۶) ئەف هزر ته که زئ ل وئ یه کئ دکه ت، دوو تیگه هین (ئیکه تئ = وحدة) و (هه بوون = وجود) تیگه هین فه لسه فی نه، فه یله سو فین نه ریتگه را (سونه تئ) ب ته مامی ل گه ل ئاشنانه، به لکو هه ر بنه مایئ فه لسه فا که فنار ل سه ر (هه بوون، هه یه) ئافا دکه ن، ب لیکدانا فان هه ردوو تیگه هان چه مکئ (ئیکه تیا هه بوونئ) په ییدا دبت و ئەف چه مک بابه ته کئ فه لسه فی د ناف هزریدا ئافا دکه ت، ههروه سا د ئالیئ عیرفانیدا ژی ئەگه ر به ریخوه دان ل هه ردوو هزر مه ندان (ابن عربی، مایسته ر ئیکهارت) نه هیتته کرن، دبت وی ده می پیناسه یا وئ له نگ بت (کاکایی، ۱۳۹۳، ۱۸۰). د فه ره نگا (سپیریز) دا (وحدة) ب پامانا (ئیکانه تئ) هاتیه، ههروه سا په یفا (الوجود) ب پامانا (هه بوون) هاتیه (ئه مین دو سکئ، ۲۰۰۸، ۸۰۰). ئەف بابه ت ژ (ابن عربی) هاتیه د ناف عرفانا ئیسلامیدا و ژ به ریا وی که سیئ ئەف بابه ت نه ئینابوو، دانه رئ راسته قینه یئ قئ قوتابخانئ و واتاده رئ پامان و مه ره مین قئ قوتابخانئ هه ر ئەوه، ئەوی شیوه یئ دو ماهییدا یه قئ قوتابخانئ، جلکه کئ سو فیانه کرییه به ر قئ قوتابخانئ، دقئ کارئ خوه دا مفا ژ هه ر تشته کئ وه کی (قورئان، فه رمووده، که لام، فه لسه فا مه شائی، فه لسه فا گنۆستی یا مه سیحی، ره واقئ، فه لسه فا یه هودی، ئیسماعیلی، قه رامیته، ئیخوان ئەلسه فا، سو فین پینشین) (کاکایی، ۱۳۹۳، ۱۸۵). گو تنه کا وی هه یه دبیرت: ((مه زنی و سو پاسی بۆ خودئ کو تشت بۆ مه دیار کرین و ئەو ب خوه هه مان تشته)) (محمد الدوسکی، ۲۰۱۱، ۱۶۶). د قوتابخانا ئیکه تیا هه بوونیدا هزر ل سه ر وئ

یه کی دهیته ئافا کرن: هه می تشت ل گهل خودی تیکهل دبت، یان ژی ئه و ب خوه ماهیه تا هه ر تشتیه، له ورا ئه ف یه ک بوویه ئه گهر به شه ک ژ خه لکی د ناف جیهانا ئیسلامیدا په سهند نه کهن و ئه ف جیدال هه تا نها ژی به رده وامی هه یه.

گرنکیا بابه تی ئیکه تیا ئاینان د وی یه کیدایه کو ئیک ژ بابه تین جیهانا عیرفانیه و کاریگه ریا خوه ل سهر ئه ده بیاتی کریه، ئه ف یه ک ب په نگه کی هند به رچاف د ناف به ره مین شاعیرین عارفدا پیشچاف دبت مروف نه شیت خوه ب ساناهی ژی ده ر باز بکه ت گهر باس لی نه که ت، د فی فه کولینیدا مه ژی باس ل سهر چند ته وه ره کان کریه و (ئیکه تیا ئاینان د هزارا جزیریدا) بابه تی سهره کیی فه کولینییه، ری باز ل سهر شیوازی وه سفی - شوو فه کاری هاتیه ئه نجامدان. پرسا گرنک یا ل فی ره دهیته پیش، ئه و ژی: جزیری عارف چه و مفا ژ تیورا ئیکه تیا ئاینان دیتیه؟ و تیگه هین ئاینین دی چه و تیکه لی هه لبه ستا خوه کرینه؟ ئارمانجا مه ژ فی فه کولینی ئه وه تیگه ها جزیری ل هه مبه ری بابه تی ئیکه تیا ئاینان بدهینه دیار کرن، ههروه سا وی چه و مفا ژی دیتیه، چونکی ئه ف چند دی شوو فه کرنا به یته شیعی ژ جزیری ب په نگه کی نوی ده ته دیاره کرن. ئه گه ری هه لپژاردنا فی بابه تی ژی بو وی چه ندی فه دگه رن کیم به ری خوه دان ل فی بابه تی د هه لبه ستین جزیریدا هاتییه کرن، بابه ته ک ب فی به رفه هیا خوه فه و ب فی کیمیا بابه تین ئه کادیمیقه ئه م دینن پیدفی ب پراوه ستانین باشتره. ئه ف بابه ت مه رادکیشت فی گریمانن کو مه لایین جزیری، چونکی هه لبه ستخانه کی عارفه و هه لبه ستانین دی یین عارف یین به ریا مه لایین جزیری خوه ل فی ئالی دایه، له ورا دهیته گریمانان کرن مه لایین جزیری ژی ئه ف بابه ت د ناف هه لبه ستین خوه دا هه لگرتیت و ژ دارا فی تیوری، ئافا ژیانن فه خاریت. په یکه ری فه کولینی ژی ب فی په نگیه: (پیشه کی، سو فیگه ری، په یوه ندیا

سۆفیگەرى و ئەدەبیاتى، تیگەھى ئىكەتيا ئاينان، ئىكەتيا ئاينان ل دەف جزیرى) ل دوماھىی ژى مە چەند ئەنجامەك داینە دیارکرن.
ژ فەكۆلینین بەریا نھا باس ل ئەفى بابەتى کرین، ئەم دشین ئاماژى ب فانین خارى بدەین، ئەو ژى (سۆفیگەرى، شیعری ئاينى و سۆفیگەرى له شیعره کوردیه کانی مەحویدا، د. ئیبراھیم ئەحمەد شوان). هەرديسان (له شەریعەتەووە بۆ حەقیقەت، د. حەیدەر لەشکەرى)، ديسان (خویندەنەووەیەکی سۆفیگەرى و تەریقەتى نەقشبەندی، ئەمجد شاکەلى) د نائف ئەفان نئیسینین ژىگۆتیدا باس ل ئىكەتيا ئاينان هاتییە کرن.

۲- سۆفیگەرى و ئەدەبیات:

سۆفیگەرى، ئەفا جیھانەکا بەیز و زویکا تووشى شکەستنى نەبیت، ژ ئەدەبیاتى د نائف مللەتین رۆژھەلاتیدا ئافاکرى، ئەدەبیاتا کوردی ژى ژ وئ هیزا شورەشا هزرى ئاف فەخواریه، هوزانفانین مینا (بابا تاھرى عوریانى، مەلایى پەریشان، جزیرى، خانى، نالى...هتد) بەرھەمین خوە ل سەر بنەماين فى شورەشى ئافاکرینه، ب دیتنا بەشەك ژ فەكۆلەران ژى هەر ئەفە بوویە ئەگەرى مانەفەیا فان بەرھەمان هەتا رۆژا ئەفرۆ. سۆفیگەرى پەیوەندیەکا بەیز بۆ خوە ل گەل ئەدەبیاتى ئافاکریە، هەروەکو تو بیژى دوو جیمکن یین پیکفە هاتین هەبوون و تا رادەیه کى ژ هەفجوداکرنا وان یا مەحاله و جوداھى قەبوول ناکەن.

سۆفى ((رستەى چروپر و پر له لادان به کاردینن و لهو ئەزموونەووە شروفەى هەلۆیستىكى تايبەتى خویان دەکەن و زۆر بە ئازادى و رەھایى وشە له جیى خۆیدا دادەنن)) (هەلمەت، ۲۰۱۳، ۵۲) هەردەما مروّف بەریخوەدانى ل بەرھەمى عارفەکى بکەت دىینیت لادانین بەیز ژلایى زمانىفە تیدا هەنە و

گەلەك ب ئازادى پىستە و پەيىف ھاتىە دەينان، سنوورى زمانى ھاتىە شكاندن (بزاڧا سۆڧىگەرىيى سنوورى زمانى ئاسايى تىكشكاند و پانتارىيا وى بەرفرەھەر و بزاڧا ھوزانى فراوانتركرىە، ئەف چەند ژى ب رىكا مفا وەرگرتن ژ كىشا ھوزانى يا مللەتەن نەموسلمان) (ھەلمەت، ۲۰۱۳، ۵۴) بوويە. ئەو نوكرنا سۆڧىزمى ئەنجامدايى، ھەتا وى رادى كەسى ل پىشتر ئەنجام نەدابوو (سۆڧىگەران (لەيلا) ژ (مەجنون)ى ستاند و كرىيە سىمبۆلەك بو وى چەندى پى بچنە د ناڧ جىھانا گيانىدا) (وہسمان، ۲۰۱۳، ۲۶۱)، ئەگەر ئەم ئەڧى گوتنى باشتر ب كوردىە كا خۆمالى دياربەكەين، دى بىترين: سۆڧيان زىن ژ مەمى وەرگرتىە و بو مەرەمىن ھوزانىين خوە بكارھىتايىنە. دەھتە گوتن ((ئەدەبى سۆڧىگەرى گيانىكە ھەست دەكات و زمانىكە دەرى دەپرەت. ئەدەبى سۆڧىزم ھىزى واتا و دەگمەنى ئەندىشە و وىنەى جوانى تىدايە)) (وہسمان، ۲۰۱۳، ۲۶۴) دەما سۆڧى دچىتە د قالبەكى گيانىدا و ژ جىھانا ھەستى دەردكەڧىت وى دەمىدا پەيڧان شىانا ھەلگرتنا ھىزا دەروونى سۆڧيان نىنە و ئەڧ زمانى دەھتە دەربرىن ژى ب تنى ھىزە كا لاوازە.

ل ئالىەكى دى ژلايى نڧىسىنا ھەلبەستى ڧە ل دەڧ سۆڧيان ژلايى رۆخسارىڧە جودايە ژلايى ناڧەرۆكى (ھەلبەستىن سۆڧىگەران زىدەتر بايەخى ب واتايى ددەن ژ جوانكارىا بىترى... د ھندەك جھاندا بىھىزىا دارشتى يا ھەى و جوانكارىا بىترى يا لاوازە) (وہسمان، ۲۰۱۳، ۲۶۷) لى ئەڧە ب وى پامانى نىنە كو بىترە ب ئىك جارى لاوازىت، ژبەركو ل دەڧ ھەلبەستا سۆڧيان گەلەك جارن ئالىي بىترى ژى خودان ھىزە و جوانكارىە كا زور تىدايە، ب گوتنە كا دى دى بىترين: ل دەڧ سۆڧيان بىترە بەرتەنگە و پامان بەرفرەھە. سۆڧى د شىعرا خوەدا ئىكەتيا ئورگانىا شىعرى و ھزرى و ناڧەرۆكا وى دپارىزن و گرنكىي دەدەنە رۆخسار و ناڧەرۆكى (ابراھىم، ۲۰۲۰، ۱۶۰).

سۆفېگەرى د ئاف ئەدەبىياتا كوردیدا رووبەرەك مەزن فەگرتىيە و ب تايبەت ل دەف ھوزانفانین كلاسېكىن كورد، سەرھلدا سۆفېگەرى ل دەف كوردان مېژوويا وئ يا دېرىن د زفرىتە فە بۆ وى سەردەمى مللەتى مە موسلمانبووى، تارىياتى و نەروونیا تستان د ژيانیدا وەل ھوزانفانین مە كر ب دويف پراستيا فان تستان بگەرن و ئەف چەندە خوە نيزىكى قالبى فەلسەفى دكەت، گەلەك جارن ئەف ھوزانفانە نەشايەنە بگەنە پراستىي لەورا بى شيانا خوە داىە ديارە كرن و ديارە ((سۆفېگەرى لە سېبەرى بى توانايى دا گەشە دەكات)) (شوان، ۲۰۰۱، ۲۰) ئانكو دەمى سۆفى نەگەھشتە پراستى و حەقىقەتا تشتى ھنگى بى شيان دەمىنىت و سۆفېزم ژى ل سەر فى خالى دەيتە ئافاكرن.

ھندەك ژ فەكۆلەرېن كورد مېژوويا ھوزانا سۆفېگەرىيا كوردى فەدگەرېنن بۆ ھوزانا (بابا تاھرى ھەمەدانى ۳۲۶-۴۰۱ھ) و ب ئىكەم كەس دەن نياسىن ئەف شۆپە (رېكە) دەستېكرى و پىشتى ھنگى ئەف كاروانە بەرەف (جزىرى) دەيت (د ھەلبەستېن مەلایى جزیرىدا رېژەيە كا باش ژ كېشەيىن سۆفېگەرىي دەيتە دىتن، ھەردىسان ب دەھان زارافىن سۆفېزمى ژى، ژبەر ھندى ديوانا وى دچىتە د قالبى تەسەووفى دا) (رسول، ۱۹۸۷، ۱۴۲) د ئاف ديوانا جزیرىدا ھىزە كا بلند ژ سۆفېزمى دەيتە دىتن، دەربرېنېن وى ژ وئ ئافەرۆكى ھىزە كا مەزن داىە ديوانا وى.

بەرەستە كرنا ھوزانا سۆفېگەرى د ئەدەبىياتا كوردیدا و ب پەنگەكى پراكتىكى و باش (د دەستېكېدا د زارى كرمانجى سەررودا بوويە ئەف چەندە ژى ل سەر دەستى چەندىن شاعىرېن وەكو (جزىرى، خانى، فەقىي تەيران، ەلى حەرىرى، مەلایى باتەيى، پرتەوئ ھەكارى... ھتد) پىشتى فى قوناغى ئەف شېوہ ھوزانە دەيتە فەگواستن ل سەدى نوزدى بۆ كرمانجيا خواری و د ھوزانېن (ئالى، سالم، كوردى، مەھوى، شېخ رەزا، كەيفى، حەمدى... ھتد)

پراکتیک دیت) (رسول ۱۹۸۷، ۱۴۲). مه بهستا شاعیرین کورد ژ ی ژ فی جورئ شاعرئ دیاره ئه و ژ ی ((ئامانجی یه که میان گه یشتنه به فه نایی و نیشته جئ بوونه له ناو حه قیقه ت)) (مه لا، ۲۰۰۱، ۱۳۵) دا، مه بهست ژ فی چه ندئ ئه وه هوزانقانی سؤفی دقیت بگه هیته فه نابوون و ئافابوونئ دگه ل خودئ، وه کو وان هزرین فه لسه فی ئه قین د ناف هوزانا عیرفانیدا به رجه سته دیت.

ئیکه تیا هه بوونئ ئه فا دبت به شا فه لسه فا سه ره کی د ناف عرفانا ئیسلامیدا دیاردبت، وه سا دهیته زانین عارف ئه و که سه یه کو ژ جیهانا گه له ک تستان ببورت د پاشدا هه ست ب ئیکاتی بکته ت، ئن عه ره بی د فی هزرا خوه دال وئ باوه رییه دقیت هه ر سیفه ته کی گه له کی بهیت ره دکرن و سیفه تی ئیکانه بهیت په سه ندکرن، ئیکه تیا جیهان و ئاده می، جیهان و مروقی، هه ر تشتئ دی ژ بلی خودئ (دی ژ ناف چت) و ب تنئ خودئ (دی هه ر مینت) ئه و هوسا د واقعی دگه هت، ب فی رهنگی دگه هت ره وشا شهودا ئیکاتیا ره ها، د گه هت حالی فه نابوون و نه بوونئ (کاکایی، ۱۳۹۳: ۱۷۸). ب فی رهنگی عارف د شیعره کا عیرفانیدا گه له ک تستان دبیژت که سین ئاسایی هه ست ب وان ناکه ن، له ورا ئه و په نایی دبه ت بهر وئ یه کی هنده ک ره مز و نیشانان بکارینت، عارف د بهر هه مین ئه ده بیدا هیزا وئ زیده تر د وئ چه ندیدایه ئه و لادان ژ نموونه یین باو ژ تایبه تمه ندیین شیعرا سؤفایه (ابراهیم، ۲۰۲۰، ۱۶۰).

۳- جزیری و عیرفان:

شاعیرئ کلاسیکی کورد شیخ (ئه حمه د جزیری ۹۷۵-۱۰۵۰هـ) ئه فی بهرنیاس ب (مه لایی جزیری)، ئیک ژ مه زنه شاعیرین کورده، ئه فی شیایی بهر هه مه کی پر ژ هیزا سؤفیگه ری ب دویش خوه را بجه هیلایه، د وئ دیوانیدا سؤفیگه ری ب هه ردوو ئاراستین فه لسه فی و نه فه لسه فی، ره نگقه دده ن، ژ وان ژ ی: (ئیکه تیا هه بوونئ، ئیکبوون، ئیکه تیا ئاینان، حال و مه قام...هتد).

سەبارەت ڤەھاندنا وى يا ھوزانى ((جزیری یەكەم شاعیری كوردە كە غەزەلى (فارسی - عەرەبى) ھىناوہتە ناو ئەدەبى كوردى و بەرفراوانى و قوولى ئەم جۆرە ھونراوہیەى نووسىوہ ھەموو ياسا و رەگەزەكانى ناوەرۆك و روخسارى ھىناوہتە ناو ئەدەبى كوردى و داھىنانى خوشى تىدا كرووہ)) (گەردى، ۱۹۹۹، ۸۱۱) ب ڤى رەنگى بەرزى و بلندىيا شاعىرى مەزنى كورد بۆ مە باش ديار دىيت، دەما وى كارەكى ژڤى رەنگى سازداىيت و بەشەكى نەكىم ژ ياساين كلاسكى چەسپاندىن، ئەف يەك ب پامانا مەزنى و رەھوانىا وى د وارى شىعرا كلاسكىدا دەيت.

دەربارەى ھەبوونا سۆڤىگەرىي د ناڤ دەڤەرا جزىرا بۆتاندا، دەيتە گوتن: (سۆڤىگەرى ل سەدى چوارى مشەختى ل دەڤەرى ھەبوو، دوى دەمىدا ناڤى (ابى الازھر المىافارقىنى) دەيت) (چالى، ۲۰۰۸، ۷۰) ب ڤى چەندى دياردىت كو جزىرىي سۆڤى ھەر ژ دەمى رابوونا خوہ د ناڤ جڤاكەكى سۆڤىگەردا رابوويە، ئەڤە دىيت پالپشتەكى سەرەكى بۆ ئاڤاكرنا ئالىي سۆڤىگەرىي ل دەڤ جزىرى و ھەتا وى رادى بىتە عارفەكى مەزن.

جزىرى قورئان يا خاندى، ب باشىي ل سەر پراوہستايى، گەلەك ژ زانستين گرىدايى قورئانى ژى يين خواندىن، ھەتا وى رادى ب پىشكەڤتتا ھزرىن جزىرى ئىدى ئەو ب خوہ بوويە شروڤەكارى قورئانى، لى ديارە نىرنا وى ژبۆ قورئانى يا جودابوويە (جزىرى قورئان ياكرى رىبەر بۆ ھوزانىن خوہ، بەلى نە ب راقا كلاسكى و ڤەڤىھان، بەلكو ب تىگەھشتەكا ئەدەبى و عىرفانى بۆ بەشەك ژ تىكستين خوہ) (مەحمود، ۲۰۱۴، ۷۵) راقا جزىرى بۆ قورئانى ل دويف سەردەمى وى گەلەكا پىشكەڤتتەر بوو ژ جڤاكى وى و ب دىتتا مە ئەڤ راقەيا بەيز يا جزىرى بۆ قورئان و ئىسلامى بوويە ھىزەكا مەزن بۆ پاراستنا ھوزانىن وى و ژ نەمىي قورتالكرنە، ھەر ژ ئەگەرى خواندنا جزىرى وەساكرىە

گهلهك ژ پهیف و فریکانسین ئاینی د ناڤ بهرهمین خوه دا باس بکته، ئەف چهنده ژی (بکارهینانا فریکانس و زاراقین ئاینی فه دگهریت بو فاکته رین گه هشتنا وی کهسی ب پلا بلندا مه عریفهت و عیرفانی) (مه حمود، ۲۰۱۴، ۹۵) هه بوونا فان زاراقان د ناڤا دیوانا مه لایین جزیریدا نیشان و به لگه یه کئی مه زنه ل سه مه عریفهتا جزیری و ماینه فه یا دیوانا وی ب پهنگی نه مری.

۴- تیگه هی ئیکه تی یا ئاینان (وحدة الادیان):

ئیک ژ هزرین سوڤیان یین بهر به لاف بووی وه کو فه لسه فه یه کئی د ناڤ ملله تین مسلماناندا په نگه دایی، د ناڤ ملله تی مه ژی دا و گه لهك ژ کلاسیکین مه هه مبیژا خوه بو فه کری، گه لهك ژ هوزانقانییت کورد ئەف هزره د ناڤ هوزانا خوه دا ساخکرییه. ئەو ژی بابه تی ئیکه تیا ئاینایه.

مه به ست ژ ئیکه تیا ئاینان ژی ئەوه ((ئیکه تیا ئاینین ئەسمانییه، ئەف چهنده ژی بزاقی دکته د بازنه یه کا به رفره ه و گشتگردا بزفریت ل سه ر ئاینین ئەسمانی هه میان و هنده کین ئەردی ژی، ئەو ئاینین هه ول ددهن ژ کانی ئاینین ئەسمانی تیکه ل بکه ن ب وئ رامانی ژیده ری وان ژ دهف خودی یه)) (الراشد، ۲۰۱۰، ۴۳) مه به ست ژ ئیکه تیا ئاینان تیکه لکرنا ئاینین ئەسمانییه، په نگه هندهك ژ ئاینین ئەردی ژی ب خوه فه بگریته ئەو ژی ده می بزاق دهیته کرن ئەف ئاینه د جغزا (بازنه) یا ئاینی ئەسمانیدا بهیته تیکه لکرن و سه مایی بکه ن د ناڤا گوره پانا سه مایا ئاینه کئی ئاسمانیدا.

بنه مایی تیورا ئیکه تیا ئاینان، ل سه ر چاکیی هاتیه ئافاکرن ((یه کئی له بنه ما سه ره کییه کانی تیوره که ئەوه یه داوای یه کسانی و پیکه وه ژیان و لیبوردی نیوان مروڤه کان ده که ن)) (مه حمود، ۲۰۱۴، ۹۵) یه کسانی و پیکه فه ژیان هیمایی سه ره کیی ئەفی هزری بوویه، ئانکو هه بوونا مروڤاتیی ژ سیماییتی فی فه لسه فی یه.

كەسىن عارف ھەمى ئاينان ب ئىك چافى دىنن ((عارفەكان كە (ئىبن عەرەبى) بە پىشپەويان دادەنریت پەرستى خوای تاك و تەنھا بە وینە و ناو و سىقاتى جۆراو جۆر بەبى جیاوازی لە ھەموو ئاينەكاندا دەبىنیت و لیرەو ھىچ جیاوازیەكى بنەرەتى لە ئاينەكاندا نابىنیت)) (مەحمود، ۲۰۱۴، ۱۱۱) ل دىف نیرینا وان ھەموو ئاين د درستن و چ جوداھىەك د ناڤبەرا واندا ئىنە، چونكى مەبەستا ھەمیان گەھشتنا خودیە و ناسكرنا وىیە (ئەم دشىین بىژین عارفان ئاينەكى تايبەتى خوە ھەبوویە، ئەوژى ئاينى سروسشى و ئاينى عشق و دلى) (مەحمود، ۲۰۱۴، ۱۱۳) یە. تايبەتيا ئاينى عارفان ژى د وئى چەندى دايە كو ئەو ب كەسىن عاشقین خودایى و خودان دلین گرىدایى ب وئى عشقیفە دەینە گرىدان ھەبووینە، لەورا ھندەك ژ فەكۆلەران د وئى باوهریدانە كو عارفان ب خوە ئاينەكى تايبەت ھەیە، ئاينەكى تىكەلە ژ ھەمى ئاينان و بنەمایا سەرەكيا وى عشقە و جھى عشقى ژى دلە، ژ وان ژى خودانى پەرتووکا (مىژووی سۆفیکەرى و سۆفیکەرىتى لە مىژوودا) یە ب باوهر وى ((سۆفى راستەقىنە نابى باوهرى بە شەرع و فىقھى ئىسلامى بى و سۆفیکەرىتى خوى لە خۆیدا ئاينىكى سەرەخۆیە و جیاپە لە ئىسلام)) (ھەلمەت، ۲۰۱۳، ۴۴) سۆفى دیاردكەن شەرع و كىشەیین فىقھى بۆ كەسىن ئاساينە و ئەف چەندە ژ وان ناگریت، لەورا فى پىژانى دەربازدكەن و بەرەف ئالىی بەرفرەھتر دچن بۆ خوە ئاينەكى ل سەر بنەمایى عشقى ئاڤا دكەن.

ھندەك پیناسا فى ئایدولۆژىایى ب فى رەنگى دكەن ((مەبەست ژ زۆریا ئاين و باوهرىیا ئامازەپە بۆ زۆریا سىفات و ناڤین خودى و ئەوین ھەقى پى بلند د ناڤبەرا خەلكى دا)) (الراشد، ۲۰۱۳، ۴۵) ب فى بۆچوونى ئىكەتيا ئاينا ب زۆریا ناڤ و نىشانیت خودى فە دبەستن.

ئەگەر چەندىن ئاينان و چەندىن گرۆپ ھەبن بۇ سۆفى چ كىشە يەك نىنە، ب تىنى ئەو بەرەف بازنا خودايى قە بچن (سۆفى ھىچ ئاينە كى رەت ناكەن و حاشاتىي ژ ھىچ گرۈوپە كى ناكەن...، سۆفى بزاقى ناكەت خالىن لاوازيين ئاينە كى قەدۆزىت، بەلكو د ناف ھەمى تىتاندا باشى و خىرى دىنىت) (مەحمود، ۲۰۱۴، ۱۱۱) كارى سۆفى قەدىتتا لاوازيين ئاينان نىنە، بەلكو ئەو بەرىخوھەدانى ل ئالىين باش و خىرى دكەن د ناف ئايناندا، ئانكو ئەو بەرىخوھەدانى ل ئالىي مروفايەتیی دكەن د ناف ئايناندا.

د ناف عىرفانا ئىسلامىدا (ئەبو مەنصور ھەللاج ۸۵۸-۹۲۲ز) ئىكەم كەس بوو ئەف بابەتە بەرجەستە كرى و دگوت: ((ئەگەر ئەف ئاينە چەند نە وەك ھەف بن د سەرفەيا خوھەدا، بەلى ئەو ھەمى د راستىدا ئىكگرتى نە)) (محمود الدوسكى، ۲۰۱۱، ۱۷۷) ئەف تىۋرە و تىۋرا (ئىكەتيا ھەبوونى) ھەر دوو ب رىيا قى عارفى مەزن ھاتىنە د ناف سۆفىزما ئىسلامىدا.

ب قى چەندى بۇ مە دياردبىت سۆفى باوھرىي ب ئاينى چەژىكرنى دىين و ئەقى چەندى ب پىش پەرسىتى د ئىخن و ئەو باوھرىي ب ھەمى ئاينا دىين و چ جوداھىيە كى نائىخنە د نافبەرا واندا، ئەف چەندە ژى پتر ل وى دەمى بەرجەستە دىت دەمى مىحراب دىتە رۆيى چەژىكرنا وان و ب ئايدىولۇژيا وان ئاين ب تى چەژىكرنە و جەھى قى چەژىكرنى ژى دلە.

بابەتئى ئىكەتيا ئاينا سەرەكانيا خوھ د ناف ھزرا شاعىرىن عارفدا پەيداكرىيە، ئىك ژ وان شاعىرىن ب پەنگە كى بەھىز پالپىشتىي ل قى ھزرى دكەت، ئەوژى (مەولەوى جەلالەدىنى رومى ۱۲۰۷-۱۲۷۳ز) يە، دىسان بەشەك ژ فەيلەسۆف و پەخنەگرىن سەردەم ژى ژ كەسىن مەسىحى و جوھى و مۆسلمان ژى باوھرى ب ھەمان تىۋر ھەيە، ژ وان ژى فەيلەسۆفى ئىنگلىزى (جون ھروود ھىك ۱۹۲۲-۲۰۱۲)، ھەروھسا (عبدالكرىم سرۆش ۱۹۴۵-ژى ل

ژير كاريگه ريا هزرين رومي كه فته ژير في هزري، هه تا وي پورتووكه زي ل
ژير نافي (صراطهاي مستقيم) نقيسه و تيدا نهرينن خواه ل بارا في بابته تي ب
باشي دياردكه ت.

ئهف بابته د ناف بابته ئاينناسيدا هيزهك وهرگرتيه و ب وي يه كي
دهيت نياسين، ئهف بنه مايه هاتيه بنه جهكرن، ئه و كه سين ب تني ئيك ئاينني
دنياسن، ئه وان چ ئاينهك ناسنه كويه (سروش، ۱۳۸۷، ۱۹۸)، ئهف گوتن
به لگه يه ل سهر هندی ته چهند شاره زايي د ئايناندا هه بت دي باشتر خودي
نياسي و مه ره ما راسته قينه يا ئاينان دي گه هت.

جه لاله ديني رومي، ل جهه كي ديژت:

((بلکه ميداند که گنج شاهوار
در خرابی ها نهادان شهریار
بدگمانی نعل معکوس وی است
گرچه هر جزویش جاسوس وی است
بل حقیقت در حقیقت غرقه شد
زین سبب هفتاد بل صد فرقه شد))

(مولوی، دفتر ششم، ابیات ۱۶۳۴-۱۶۳۷)

رومي د قان به يتين سه ريدا، باس ل گروپ گروپ بوونا ئاينان دكه ت،
ئه و چهند هژماريا وان ب سه رد اچون ناينت، ديسان ب چافه كي خراب زي
به ريخوه دان لي نه كويه، ديسان ب كوفر و گومراهي زي ناينت، به لكو ئه و
غهرقبوونا د ناف حه قيقه تيدا ب باوه را وي يه كي دينيت كو خه لكى بوويه
حه فتا به ش و گروپ.

ژ بلي شاعيرين فارس، شاعيرين كورد زي باوه ري ب هه مان تيوري
هه بوويه، هه تا داستانا (شيخي سه نعاينان) يا فه قيب تهيران (غه مگين) ژ في

چهندی خالی نینه، سهرهاتیا داستانی یا دیاره شیخ گه هشتبوو پلهیه کا هند بلند هه تا وی رادهی پینجسه د مورید هه بووینه، لی دوما حوبا خودی دکه فیت دلی ویدا، ئیدی نهو ب دویف کچا مه سیحی دکه فیت و دبت مه سیحی، نهو مه سیحیه تی ب رهوا و دروست دینت، هه تا دوما ل سهر زاری موریدین وی دهیت گوتن:

((سۆفی دبین نهف گونه هه

شیخ تابع فان فله هه

تابع بین پر گونه هه

لازم بکن ژئی نه فره تی)) (تهیران، ۲۰۰۸، ۹۲)

۵- ئیکه تیا ئاینان ل دهف جزیری:

د ناف دیوانا مه لا نه حمه دی دا نهف چهنده ژئی ب بهرچاف دکه فیت، مه بهستا جزیری دگه ل سۆفین دی ژئی نهوه (هه می بهر یخودان د پرستیدا نارمانجا وان ئیکه، نهو ژئی بهرهف خودی) (الراشد، ۲۰۱۳، ۴۴) ئانکو نارمانجا هه می ئایننا ئیکه، نهو ژئی پرستنا خودیه و چون بهرهف ده رگاهی وی یی (پیرۆز) ه، فینچا نه گهر نهف ئاینه د کارین پرهستیدا ژ ههف جودابن، نهف چهنده ئاریشی بو وان پهیدا ناکهت، چونکی هزرا وان لیدانا زهنگا ده ریکئی خودی حهقه، دا خودی ژئی وی ده ریکئی بو فقه کهت.

جزیری د فی بابته تی دا ژئی چاقلیکنا (مه نسۆر حه للاج) کرییه، هه لبهستین خوه ل سهر هزرا فه لسه فی یا ئیکه تیا ئاینان دایه زیندی کرن و گیانه کی دی کرییه بهر هه لبهستین خوه، بو نمونه ده می دبیزیت:

((دل گه شته مه ژ دیری ناچم کنشته یی قه ط

محراب وی ب من را وهر دا بچینه لاله ش)) (جزیری، ۲۰۱۰، ۱۶۵)

دياره د فى ديرا هوزانيدا جزيرى چونا (لالهش) ئى پەسەندكره، سەرەرايى پەسەندكرنا وى بۇ جەھى پەرەستنا ئاينى ئىزدىيان ئەوى زاراڧىن گرىدايى ب ئاينىن مەسىحى و جوهى فە ژى د ناڧدا ب كارئناينە، راستە ئامازە پىكره كو ناچىت دىرى و كىشەيى، لى ئەوى پەرستنا ئاينى ئىزدىيان پەسەندكره. هەژى گوتنىيە كو ((بىزارى يا وى ژ دىرى و نە چوون بۇ كىشەيى نە د چارچووفى رەدكرنا هەردوو دىنانه، ژبەركو بىزاربوون ژ دووبارە كرنى يە)) (امىن دۆسكى، ۲۰۱۰، ۵۴۷). دەيتە گوتن: جزيرى د بنەرەتا خوەدا كەسەكى ئىزدى بوويه، پشتى وى دەمى موسلمان بوويه ((بەپى هەندىك سەرچاوش له بنەماله يىكى ئىزدى بووه و له سەردەمى ئەویشدا پىنجىه كى كوردان پەپرەويان له ئاينى ئىزدى كردووه)) (قادر، ۲۰۱۱، ۱۰۸) رەنگە هەر ئەگەرى پەسەنكرنا وى بۇ فى ئاينى ناڧهاتى ئەفەبىت، جزيرى گەلەك زاراڧىن فى ئاينى ب كارئناينە، مىنا (لالش، قەوال، عەزازىل) (قادر، ۲۰۱۱، ۱۰۸).

هەر وەسا جزيرى پتر فى هزرى دياردكەت د ناڧ بەرەمى خوەدا دەمى سەرھاتيا شىخى صەنعانى بۇ مە فەدگىرىت، ئەف شىخە د دىتتا جزيريدا ب هىچ رەنگە كى خەلەت نە بوويه، ئەگەر خوە ئەوى (مەى فەخواربىت، چووبىتە سەر ئاينى فەلان، كەمەر بەست بىت)، ئەفە هەندەك ژ سىمايىت ئاينى مەسىحىنە و ژ ئاينى ئىسلامى نىن:

((مەى نەنووشى شەيخى صەنعانى غەلەط

ئەو نە چوو نىڧ ئەرمەنستانى غەلەط)) (جزيرى، ۲۰۱۰، ۱۸۱)

شىخى تىشە كى رەواكره، ب تايبەت د هزرا ئىهتيايماندا ((نەخاسمە رىڧنگىن رىبازا ئىهتيامى يىن جوانى يا ژنكى دكەنە رىك بۇ دەرگاھى خودى (حق) و گەهشتنا زاتى وى يى پىرۆز)) (امىن دۆسكى، ۲۰۱۰، ۶۱۰) ئىكەتيا ئاينان د فى پارچىدا دياردبىت و جزيرى دىڧت: خوئەرى خوە شىخ خەلەت

نەبوویە ژبەر وی کارى كرى، بەلكو كرىارە كا ئاسایىە و یى ب دوویف جوانیى
كەتى و لى بوویە عاشق بو دیتنا خودى.

دەربارەى ناف ئینانا ھەزرەتى مەسیح د ناف ھوزانین ویدا ل گەلەك
جھان رەنگفەدەت ((ناو ھیتانى ھەزرەتى مەسیح و ھەندىك لە
موعجىزەكانى لە شىعرەكانىدا ئەو دەسەلمىنى كە زانىارىەكانى لە سەرچاوى
جۆراو جۆرى وەك قورئان و لىكدانەووەكانى دیوانى شاعىرانى پىش خوى
وەرگرتووە)) (قادر، ۲۰۱۴، ۱۰۶) جزیرى گەلەك ژ پەیقین ئاينى مەسىحى ب
كارئىناينە، ژوان ژى (روح القدس، لاهوت، ناسوت، ... ھتد) (قادر، ۲۰۱۱،
۱۰۸).

ھەردىسان مەلایى جزیرى پتر بابەت گور و گەرم كرىيە، باوھرىيا خوھ
بھىزتر ئىخستىە ل سەر ئىكەتيا ئاينان دەمى دىبىزىت:

((ھەيا بىناھىيا چەھقان بوت و عوزا و لاتى من

تویى پىشەبر سوچوودا من سەھەرگاھا د خەلوى دا))

(جزیرى، ۲۰۱۰، ۴۳)

ئەف ناڤىن (عوزا، لات) دوو بوتىن سەردەمىن كەڤنىن قورەشىان بوون،
پشتى ئاينى ئىسلامى ھاتى ئەف چەندە رەتكر و ژ ناڤىرن، لى جزیرى ئەو
پەسەندكرىنە و ب ڤى چەندى ئەوى باوھرى ب ئىكاتيا ئاينان ھەيە، نە ئەفە
ب تىن كۆ پەسەندكرىنە، بەلكۆ ئەوى سوچدەژى بو برىە. ئەف چەندە د ناف
ئىسلامىدا ب توندى رەتكرىە و سوچدە ژبلى خودى بو چ كەس و چ تىشتى
ناىت. ئەوى مەعشوقا خوھ ب بىناھىيا چاڤىن خوھ و پىرۆزىين خوھ دانايە، ئەوھ
يال ھەمبەر پرووگەھا جزیرى، دەما ئەو د سوچدىدا.

جارە كا دى و ب شىوھىە كى دى نىشانى ئىكەتيا ئاينان زىندى دكەت،

ئەفە پارچە ھوزانا خواری ژ ھەمىن بورى پتر ئىكەتيا ئاينان تىدا خوھىا دىت،

چونکی جزیری ب خوه دانپیدانی دکهت کو سوجه برن د هه می ئایناندا یا ره وایه و درسته، ماده م سهر چه ماندن بو ته یه، ئانکو نه ز چ ئاینه کی ناینم باشر ژ ئاینه کی دی، ل وی ده می گوتی:

((سه جده بین به رته ره وایه د حه می مه زهه ب و دینان

کی دبیت موشرك و کافر ژ وی شرینه غه می))

(جزیری، ۲۰۱۰، ۱۱۳).

دزاین بنه مایی فلسه فی نه وه کو ل سهر پرسیار کرنی دهیته ئافا کرن (هندیکه فلسه فهیه ل سهر پرسیار کرنی هاتییه دامه زراندن و ههر زانیاریه کا بده ته مه ب ریکا پرسیار کرنیه نه کو به رسقی، چونکی د ناف فلسه فیدا هه می به رسف دبنه پرسیار) (قادر عه زیز، ۲۰۱۱، ۲۲) جزیری سو فی ژ ی نه ف بنه مایه د ناف فی پارچه هوزانیدا ب ریکا پرسیار کرنی ب ئینانا ئامرازی پرسیری (کی؟) دیارکریه (سه ره رای نیفا ئیکی گوتیه چ ئاین ژ چ ئاینان باشر نین) نه و که سه کافر نینه نه وی جوانیا ته دپه ریست. په رستا جوانیا زاتی حه ق ب چ په نگ بت یا ره وایه و د دیتنا سو فیاندا جهی په سه ندیی یه، ئیدی چ مه زهه ب و ئایدلو جیا یه ک نابت ریگر ل هه مبه ری سوجه د من، چونکی نه ز ته ب جوانیی دپه ریسم.

ههر د ناف هه مبیزا دیوانا عارفی خودای دا و ژ نیاسینا ئاینان، ل هنده ک جهان بو خوانده قانی وه سا دیار دبت نه فی که سی چ دینه کی ژ یگرتی نینه، یانژی ب گوتنه کا دی، مرو ف هه ست دکهت نه ف که سی به ره هم نفیسی، هه می دینان پهیره و دکهت، یان ژ ی هیچ ژ وان دینان بو وی مه ره م نینه، به لکو مه ره ما سه ره کی بورهین دل به ریته - مه ره م ژ ی خودی یه، نه و دبیت سوجه بین بهر هه ردوو بورهین وی پیرو زترین کاره.

((هەردوو بورهین ته نه محراب چ ئیمان و چ کوفر
بوود و نابوود کو یه کن ئە ف چ ثواب و چ عقاب))

(جزیری، ۲۰۱۰، ۷۴).

مادەم مەرەم ژ دیتنا من، سوجدەبین بەر هەردوو بورهین ته بت، ئیدی کوفر و ئیمانێ هیچ مەرەم و ئارمانجە کا سەرەکی نینه، ئانکو تشتەکی بەدیھیە، چونکی مەرەم دیارە، ریبوارین ریکا خودی د قوناغە کیدا دەر باز دبن، قوناغا فەنابوون ل گەل خودی، دبێژن: (دقی پلیدا دار، بەر و گیانەوەر د حەقیقەتا خووەدا هەمی خودی دپەرێسن، ئەو کەسین خوە نیشان ددەن و سوجدی بو سەنەمەکی دبن، ل دەف وان ژێ سوجدەبرنا وان هەر بو خودی یە، چونکی باوەرداری و بیباوەری فەرمانا خودی یە ئەو پەرەو دکەن) (هەژار، ۲۰۱۴، ۸۲)، د باوەرا سوڤاندا هەرکەسەك و ب چ رەنگی پەرستنی بکەت، خودی ژێ قەبیل دکەت، ب مەرجهکی سوجدەبنا وی بەر بورهین دلەری بت، ئەو دینن سوجدەبین بەر رەحمەتا خوداییە، سوڤین پایە بلند دینن (یار هەمی رەحمەت و خوەشیە، ل هەر جەهەکی بت ئازار و نەخوەشی لی نینه، خودی ژێ یی ل هەمی جەهان) (هەژار، ۲۰۱۴، ۸۲).

د بەریخووەدا جزیریدا بو بابەتی ئیکەتیا ئاینان ئەف یەک دەیت پیش، ئایا مه لایینی ب رەهایی باوەری ب فی هزری هەبوویە یان ب تنی ب رەنگەکی زاھری و سەرڤەبوویە؟ د بەرامبەردا ئەم دشین دیارکەین: بابەتی ئیکەتیا ئاینان ل دەف جزیری ب تنی د خالە کا سەرڤەیدا بوویە، نەکو بابەتەکی سەرەکی و ب رەهایی باوەری پی هەبیت، چونکی ژ سەرجهمی دیوانا وی دەیت زانین کو ئەو کەسەکی پیگیربوویە ب ئاینی ئیسلامی و ل سەر ریبازا نەقشەندی بوو، یان ب دەربرینە کا دی دشین بیژین: عرفانا فەلسەفی و ژ وان ژێ بابەتی ئیکەتیا ئاینان زیدەتر ل دەف عارفان د دەما جەزبەبوونیدا پەیدادەت، د دەما

هشياربوونا خوه دا ئەوان ئاماژە ب وى بابەتى نەكرىه و زىدەتر هەلبەستە كا عرفانا ئىسلامى فەھاندىيە.

هەر ژ بەردەواميا ئىكەتيا ئاينان د هزرا عرفانيدا، جزيرى نەبتنى ئاينان ل سەرى مه ئاماژە پىكرين ب رەوا دىنت، بەلكو هەمان رەوش ل سەر ئاينى يەھودىيەتى ژى پەيرەو دكەت و چەندىن جاران پەيقىن (يەدى بەيزا، موسى، وادى ئەيمەن...) وەكى هيمائين وى دىنى بكارئىناينە.
(حاجەت نە جانايەدى بەيضا بدەرانى

ئىنكار د دىن دا نەبت ئعجاز چ حاجەت)) (جزيرى، ۲۰۱۰، ۹۴)
يەدى بەيزا (دەستى سى) ئىك ژ نىشان و موعجزىن موسا پىغەمبەرىيە (سلاف لى بن)، هەر چەند جزيرى ل فېرە بەحسى وى يەكى دكەت، ئەوين باوهرىە كا تەمام و بى كىماسى ب يارى هەبت پىدقى ب چ موعجزەيەكى ناكەت هەتا ژنوى هزرىن خوه بکەن، كا ئەرى ئەفى دىنى پەيرەو بکەين يان نە؟ بەلكو هەر ئەو بخوه دىنى ئىنكار ناكەن، لەورا دىئرت: مه چ پىدقى ب ئعجازەكى نىنە هەتا بو مه يارى شرىن كەت. ب كارھىنانا هيمايەكى ئاينى يەھودى، د دىتتا مەدا نىشان وى يەكى ددەت، جزيرى باوهرى ب موسا پىغەمبەرى هەيە و ب رەوا دىنت. د ھندەك جھېن ديوانا خوه دا، شاعىرى مه خوه ب موسايى (سلاف لى بن) تەشېھكرىيە، ئەوژى وەكى موسايى يى چووى ب دويف حەقىقەتا نياسىنا خودى كەفتى.

ل دېرە كا شىعەرىيا دىدا جزيرى ئىحرامىن خوه كرىنە بەرخوه و زوونارا خوه ژى ل سەر گرئدايە، دەما ئاماژى پىدكەت:

((من د بەندا زولفەكى دل دا ب دەستى پىرى عشق

لەو د عشقىدا مەبەست ئحرام و يەك زونار بەس))

(جزيرى، ۲۰۱۰، ۱۶۳)

جزیرى یى د ناف عىشقىدا چووی، ئەو عشقا دبت دۆماھىك پلە ژ مەھبەت و قىانى و ھندەك جاران دگەھت حالەتتى شىتبونى، ئىدى ئەوى دلى خوه یى دایى دەستى پىرى عشقى، ئەف ئەز بو تە و د ناف دەستىن تە دامە کا چەوا بەرخەك د ناف دەستىن قەسابەكیدا و ھەر چەوا بقیت وەسا دبت و ھەتال دۆماھىی سەرى وى ژىقەدەكەت، ئەوژى وەسا یى بووی بەندە و گرتى زىنداننا زولفین یارىی و ئىدى نەشیت خوه ژى قورتالکەت، ئەو عشقا وى ھند د پلەھە کا پاقردايە ھەتا وى رادەى ب گرىدانا ئىحرامىن حاجىاھە گرىدایى، ئانکو ھند قەدەر سپی و سافە، دافىن پرچى ژى وەکو زوننارەكى ل سەر گرىدایە.

ل فیرە جزیرى دوو چەمکىن (ئىسلامى، مەسیحى) پىکفە ئىناينە و عشقا خوه ب وانفە گرىدایە، ئانکو ئەگەر ل ھندەك ژ بەیتىن بورى ب تنى ئالىی ھزرىيا ئىكەتيا ئاينان بت، ل فیرە جەنگ د نافبەرا دوو زاراقاندايە و ھەر ئىك ژ (ئىحرام) د ناف مؤسلماناندا ب تايبەت ئەوین قەستا حەجى دکن پىرۆزە، ئەو کارى ئىمانى ب وى تەمام دبت، وەسان ل دەف مەسیحىيان ژى (زوننار) ب کەمەرەکا پىرۆز دەیت دىتن. د سەر فان ھەردوویاندا جزیرى پەياما خوه دایە دەستى پىرى عشقى و بو خوه ئەو ھەلپژاردیە.

پشتى ب دوماھىی ھىنانا فى بابەتتى سۆفیگەریا فەلسەفى دىاردىت (ئىك ژ سىمايىن جوداکەرین ھوزانا جزیرى؛ ھەبىنا رېژەھە کا مەزە ژ زاراقىن فەلسەفى... ئەقان زاراقان واتا خوه یا راستى ژ دەستدایە يانثرى واتا یا وان سنوردار بوویە) (مەحمود، ۲۰۱۴، ۶۵) ب کارئىنانا فەلسەفەھە کا ب ھىز د ناف بەرھەمىن ویدا، ب تايبەت ئالىی سۆفیگەریا فەلسەفى گەلەك بەھىز تىدا ديارە، مینا (عشقا ئىلاھى، ئىكەتيا ھەبوونى، تىچوون، ئىکبوون، ئىكەتيا ئاينان) دەرئىخستنا فان بابەتان ب رىکا (عشقا ئىلاھى)، ئەفە ھەمى رىكى فەدکەن بو

زانینا هیزا جزیری و شاره زاییا وی د ناف سه رده می ویدا هه تا پوژا ئه فرۆ مایه زیندی. ئەم ل وی باوه رینه ئەگەر ئەف هزرا ئیکه تیا ئاینان، یان ژ ی ب زمانه کی دی بیژین: هه فه ژراندنا ئاینان یا سو فیان ژ که فندا پهیره وکری، د ناف جفاکی نووکه دا - ب تایهت پوژه لاتا نا فین - دا رهنگه بدهت، دی گه له ک ژ ئاریشن جفاکی هینه چاره کرن.

۷- ئەنجام:

شاعیری کورد، مه لایئ جزیری د ناف شیعرا خوه یا عیرفانیدا پهیره و باهه تی فله سه فی کریه و ژ باهه تی ئیکه تیا هه بوونی (وحدة الوجود) پینگاف به ره ف پیش هافیتینه. د پاش ئەفی باهه تی سه ره کیدا به ره ف باهه تی دی بی ژ بهر کانی فی باهه تی دچت پینگاف هافیتینه، ئەو ژ ی باهه تی (ئیکه تیا ئاینان)، ئیک ژ وان باهه تین سه ره کیه د ناف هزرا شاعیرین عیرفانیدا و گه له ک که سان بهری مه لایئ جزیری و پشتی وی ژ ی ئەف هزره پهیره وکریه، باشترین نمونه ژ ی مه ئامازه پیکری (جه لاله دینی رومی، فه قی تهیران). باهه تی نا فیری، جهه کی نه کیم ژ دیوانا جزیری ب خوه فه گرتیه، ئەوی ژ ی مینا شاعیرین دین عارف ئەف باهه ته د هزرا خوه دا ئازراندیه و کریه به شه ک ژ دیوانا خوه، لی ئەف یه ک دهیت تیبینیکرن ئیکه تیا ئاینان زیده تر تشته کی پرواله تی و سه ره فه بوویه، نه کو تشته کی ب ته مام باوه ری، ژ بهر کو مه لایئ جزیری که سه کی پیگیر بوویه ب ئیسلامی و د درپژیا دیوانا خوه دا وه کی عارفه کی نه قشبه ندی دیار کریه.

جزیری، مفا ژ زاراف و په یقین گریدایی ب ئاینین (جوهی، مه سیحی، ئیسلامی، ئیزدی) فه دیتیه و هه ر ئیک وه کو وینه یه کی شیعری بو ئافا کرنا هزرا تیورا ئیکه تیا ئاینان مفا ژ ی وه رگرتیه. شاعیری د بارا سه ره اتیا شیخی

سەنەئاناندا - چىرۆكا بەرنىاس - ئەو خەلەت ل قەلەم نەدايە و ب پەوا دىتتە، لەورا كارى وى پەسەند دكەت. ھەر ئەقەيە پەسەندكرنا ھزرا ئىكەتيا ئايىنان.

جزىرى نە ب تى د قى بابەتيدا مفا ژ ئايىنن ئەسمانى دىتتە، بەلكو ھەتا د ھندەك بەيتىن خوەدا مفا ژ ئايىنن دىيىي ژى دىتتە، سوجدەبرن بۆ بوت و سەنەمان ژى ب پەوا دىتتە، چونكى د مەرەما جزىرىدا ھەمى رىك بەرەف ئىك ئاراستە دچن، ئەو ژى حەقىقەتا خودى.

ژىدەر:

أ- كوردى:

- 1- ئەمىن دۆسكى، محمد، ۲۰۰۸، فەرھەنگا سپىرىژ (عەرەبى - كوردى)، چاپا ئىكى، ھەولير، چاپخانا حەجى ھاشم.
- 2- امىن دۆسكى؛ محمد، ۲۰۰۷، شروڤە كرنا ديوانا مەلایى جزىرى، چار بەرگ، چاپا ئىكى، ھەولير، چاپخانا حەجى ھاشم.
- 3- بەستامى؛ كوفان ريسان حەسەن، ۲۰۱۴، ژ سۆفیزما ئىزدىان (بازىدئ بەستامى) فەكۆلنەك (مىژوويى، دىنى، ئەدەبى، شىئوارناسى، مەيدانى) يە، چاپا ئىكى، دھوك، چاپخانا ھاوار.
- 4- تەيران؛ فەقى، ۲۰۰۸، شىخى سەنەئانان، نامادە كرن: جەللى جەللى، بى چاپ و جھ.
- 5- جزىرى، مەلا، ۲۰۱۰، ديوانا مەلایى جزىرى، بەرھەفكرن: تەحسىن ئىبراھىم دۆسكى، چاپا دووئ، دھوك، چاپخانا خانى.
- 6- چالى؛ شەعبان، ۲۰۰۸، شىئوازي شىعري جزىرى، چاپى يەكەم، ھەولير، چاپخانى حاجى ھاشم.
- 7- شوان؛ د. ئىبراھىم ئەحمەد، ۲۰۰۱، سۆفىگەرى (شىعري ئايىنى و سۆفىگەرى لە شىعەرە كوردىيە كانى مەحويدا)، چاپى يەكەم، ھەولير، چاپخانى ھەزارەتى پەروەردە.
- 8- قادر؛ د. سەنگەر، ۲۰۱۲، فەلسەفەى شىعەر و شىعري فەلسەفى لە ئەدەبى ھاوچەرخى كوردىدا، چاپى يەكەم، ھەولير، چاپخانى رۆژھەلات.
- 9- گەردى؛ عەزىز، ۱۹۹۹، "سەرواسازى لە شىعەرە كانى جزىرى دا"، گوڤارا زانكوي دھوك، ھزمارا ۶، پەربەندا ۲، دھوك.

- ۱۰- مه‌حمود، د. سالار عه‌زیز، ۲۰۱۴. هزری فله‌سه‌فی له شیعری مه‌لایی جزیری دا، چاپی یه‌که‌م، بی شوین چاپخانه‌ی موکریانی.
- ۱۱- مه‌لا؛ نه‌حمه‌د، ۲۰۰۱. مه‌حوی له‌نینوان زاهریه‌ت و باتنیه‌ت و سه‌رچاوه‌کانی عیشق و وینه‌ی مه‌عشووقدا، چاپی یه‌که‌م، هه‌ولیر، چاپخانه‌ی وه‌زاره‌تی په‌روه‌رده.
- ۱۲- هه‌لمه‌ت؛ له‌تیف، ۲۰۱۳. میژووی سو‌فیگه‌ری و سو‌فیگه‌ری‌تی له‌ میژوودا، بی چاپ، بی شوین، چاپخانه‌ی که‌مال.
- ۱۳- هه‌زار، ۲۰۱۴. شه‌رحی دیوانی مه‌لای جزیری، چاپی یه‌که‌م، تهران، نشر پانیز.
- ۱۴- وه‌سمان، محمه‌د، ۲۰۱۳. فله‌سه‌فی سو‌فیگه‌ری لای ئیمامی غه‌زالی و جه‌لاله‌دینی رو‌می، بی چاپ، هه‌ولیر، چاپخانه‌ی روژه‌ه‌لات.

ب- عه‌ره‌بی:

- ۱۵- ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد، ۲۰۰۰، مقدمه‌ ابن خلدون، الطبعة الثانية، بیروت، مطبعة العصرية.
- ۱۶- جودة؛ د. ناجی حسین، ۲۰۰۶، التصوف عند فلاسفة المغرب ابن خلدون انموذجا، د.ط، بیروت، دار هادی.
- ۱۷- الراشد؛ د. محمد، ۲۰۱۰، وحدة الوجود (من الغزالي الى ابن عربي)، الطبعة الثالثة، سوريا، مطبعة صفحات.
- ۱۸- رسول؛ د. عزالدین مصطفی، ۱۹۸۷، "شیء عن التصوف في الادب الكردي"، گو‌فارا کاروان، ژماره ۳۵، به‌غدا.
- ۱۹- عیسی؛ الشیخ عبدالقادر، ۲۰۰۵، حقائق عن التصوف، د.ط، مصر، مطبعة دار المقطم.
- ۲۰- محمد الدوسکی؛ مجید ملک، ۲۰۱۱، شعر التصوف بين الشيخ الجزيري و ابن الفارض (دراسة المقارنة)، رسالة ماجستير، كلية الآداب و العلوم الانسانية و التربوية، جامعة العلوم الاسلامية، عمان.

ج- فارسی:

- ۲۱- ده‌خدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، لغت نامه ده‌خدا، جلد دهم، چاپ دوم، تهران، انتشارات روزنه.
- ۲۲- سروش، عبدالکریم، ۱۳۸۷، صراط‌های مستقیم، چاپ هشتم، تهران، انتشارات صراط.
- ۲۳- کاکایی، قاسم، ۱۳۹۳، وحدت وجود به روایت ابن عربی و مایستر اکهارت، چاپ ششم، تهران، انتشارات هرمس.

الملخص

وحدة الأديان في فكر الملا الجزيري

هذه الدراسة تبحث وتفسر وجود عدد من الأديان في ذهن شخص واحد، وصاحب هذه الفكرة هو ابن العربي الذي عاش سنة (١١٦٥-١٢٤٠). كان موضوع (وحدة الأديان) عن الشاعر الملا احمد الجزيري من المواضيع المهمة في ديوانه، ويتضح انه استفاد من مصطلحات الديانات الأخرى بينها (المسيحية، الأيزيدية، اليهودية) فقد اشار الى الديانات غير السماوية أيضا مثل ديانة عبدة الأصنام.

كتب البحث على المنهج الوصفي وتحليل آيات شعر الجزيري، وسجلنا في نهاية البحث النتائج التي توصلنا إليها.

الكلمات الدالة: التصوف، الأدب والتصوف، وحدة الأديان، الجزيري، كلمات ومصطلحات الأديان.

Abstract

The Unity of Religions in the Thoughts of Mala-yê Jaziri

The emergence of irfani (mystic) poetry in the Islamic world is one of the most potential literary trends and includes many significant topics, the unity of religions being an example. This article investigates the acceptance of the thought of several religions in one person. The leader of this theory is Ibn Arabi (1165-1240 CE). (Unity of Religions in Jaziri's Thought) is one of the interesting topics in his diwan (collection of poems) and covers a significant portion of it. With an irfani notion, he strongly emerges in the 19th century AH. Obviously, Jaziri has benefited from each of the concepts of religions (Christian, Yezidi, Jewish, etc.). In spite of divine religions, Jaziri has also referred to non-divine religions, such as idolatry.

The research has relied on the descriptive-analytical method, by conducting interpretation of poetic verses from Jaziri's Diwan followed by presenting the research results.

Key words: Sufism, Sufism and literature, Unity of religions, Jaziri, religious words and terms